

გია გელაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი

ინგლისელი გენერალი უილიამ მონთისი ალექსანდრე ბატონიშვილის შესახებ

შესავლის მაგიერ

ინგლის-ინდოეთის საინჟინრო ძალების ოფიცერი უილიამ მონთისი (Monteith William – 1790-1864) 1810 წელს ახლდა სერ ჯონ მალკოლმის მისიას ირანში. იმავე წელს ირანის ტახტის მემკვიდრის აბას-მირზას [1] დავალებით გაიგზავნა აზერბაიჯანისა და კასპიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროს გამოსაკვლევად, ასევე მდინარე არაქსზე არსებული რუსული სასაზღვრო პოსტების დასაზვერად. 1811 წლიდან ირანში რჩება აბას-მირზას ჯარში, რომელთან ერთადაც მონაწილეობდა საქართველოს წინააღმდეგ წარმოებულ მარცხიან ექსპედიციაში [2].

1826-28 წლების რუსეთ-ირანის ომის დროს იყო ირანელთა მთავარ შტაბში; 1828-29 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის დროს კი უკვე პასკევიჩის [3] მთავარ შტაბშია თბილისში, ოლონდ ირანის სამსახურში, რომელსაც სტოვებს 1829 წელს. 1832 წელს დაბრუნდა ინდოეთში, სადაც 1842 წლამდე მადრასში მეთაურობდა საინჟინრო ნაწილებს. 1847 წელს გენერალ-მაიორის ჩინით გავიდა პენსიაზე.

მონთისი ახლო ურთიერთობაში იყო აბას-მირზასთან; პირადად იცნობდა პასკევიჩსა და ფრანგ კონსულს თბილისში გამბას [4]. ასევე იცნობდა ერეკლე II-ს ვაჟს ბატონიშვილ ალექსანდრეს. ამიერკავკასიაში ყოფნისას მოიარა მთელი საქართველო და სომხეთი და დატოვა ამ მხარეთა გეოგრაფიული მონახაზი და ცალკეული პუნქტების დანვრილებითი აღწერილობა (თბილისი, მცხეთა, სურამი, ქუთაისი, რედუტ-კალე, ფოთი, ერევანი და ა.შ.).

ალექსანდრე ბატონიშვილის შესახებ ცნობები ჩვენ ამოვიღეთ მონთისის ნაშრომიდან: „ყარსი და ერზრუმი; თავად პასკევიჩის სამომარი კამპანიები 1828 და 1829 წლებში; და – მოხსენება რუსეთის დაპყრობები კავკასიაში პეტრე დიდიდან დაწყებული, თურქმანჩაისა და ადრიანოპოლის ზავებამდე“ [5] (ლონდონი, 1856), თავი IV, გვ.

72-78. ამ თავის შინაარსიდან ის ნაწილი, რაც ეხება ალექსანდრე ბატონიშვილს შემდეგია: „აჯანყებები კასპიის პროვინციებში. – ერეკლეს ვაჟი ალექსანდრე მირზა. – მისი განსაცდელები. – მისი ხეტიალი – მთის ხალხების ერთგულება და სტუმართმოყვრობა. – მისი თამამი გაქცევა – მისი შემდგომი ცხოვრება“...

წიგნის წინასიტყვაობაში მონტისი წერს: „მე მქონდა ძალიან ახლო ურთიერთობა ალექსანდრე მირზასთან, ერეკლეს ერთ-ერთ ვაჟთან, რომელიც გადაურჩა რუსეთში გასახლებას. საქართველოში მისი ორი შეჭრის დროს [6] მე ვახლდი რუსულ სამფლობელოებში. შემდგომ ის ვიხილე სპარსეთში გაქცევის შემდეგ და საკუთრივ მისგან მოვისმინე მის მიერ გადატანილი ხიფათისა და სიძნელეთა შესახებ; ასევე მთიელთაგან განეული დიდსულოვანი სტუმართმოყვრობის შესახებ“... „თურქმანჩაის ზავის [7] დადებისთანავე დამაკავშირეს გენერალ პასკევიჩთან, რომელსაც გავყევი ტფილისში მალე თურქეთთან ომის [8] დაწყების შემდეგ. 1828 წლის კამპანიათა მეტ წილს უშუალოდ ვაკვირდებოდი. ბევრ ცნობებს ვიღებდი პირადად თავად პასკევიჩისგან და რუსული არმიის ოფიცრებისგან“.

ამდენად მონტისი მოთხრობილის პირველწყაროა და ის ერთგვარად მაინც შეავსებს თუ დაადასტურებს ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიის გარკვეულ მომენტებს, რასაც ბევრი გამოკვლევა ეძღვნა.

კასპიის ზღვაზე მდებარე პროვინციებმა ახლა გამომამყლავნეს მტრობა რუსეთის მიმართ და შეიხ ალი ხანმა, რომელიც დარუბანდიდან იყო გამოძევებული, მსხვილი ლეკური თემების – აკუმასა და ავარიის დახმარებით მიაღწია აჯანყების აღმავლობას კუბასა და ქვემო დაღესტანში. აჯანყების სული გაჩნდა კახეთშიც, გეორგიის ყველაზე მეომარ პროვინციაში [9]. აქ აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა ერეკლეს ვაჟი ალექსანდრე მირზა, რომელმაც მიიღო გარკვეული თანხა სპარსეთიდან და დახმარება სხვადასხვა კავკასიელი ხალხებისგან. რუსეთის საქმეები ამ დროს აღმოჩნდა ძალზე სახიფათო მდგომარეობაში და უეჭველად მოჰყვებოდა უბედურება სპარსეთის მხრიდან გადამწყვეტ მოქმედებას, მაგრამ არავითარი სერიოზული ნაბიჯი არ გადადგმულა. მარკიზ პაულუჩიჩი [10] დრო არ დაკარგა და შეუტია აჯანყებულებს. მან პირველად კუბას დაარტყა, საიდანაც გააგდო შეიხ ალი ხანი და სდია მას აკუმასა და ავარიის პროვინციებში. ამ ორმა თემმა აღიარა ნომინალური მორჩილება; შეიხ ალი ხანი გახდა მოხეტიალე კავკასიაში.

კახეთში აჯანყებულებმა ერთ ხანს გაუწიეს მრისხანე წინააღ-

მდეგობა და თავდაპირველად გარკვეულ უპირატესობას მიაღწიეს რუსულ რაზმებზე, მაგრამ ბოლოს განიცადეს გადამწყვეტი მარცხი მდინარე ალაზანთან მდებარე ქართულ სოფელ შილდასთან [11]. ლეკები გამოეყვნენ ქართულ ჯარს, ხოლო *ალექსანდრე მირზამ* ველარ შეძლო გაეზარდა საფასური დაქირავებული ჩერქეზებისთვის და შესუსტდა. ქართული ჯარი დაიშალა და პრინცი იძულებული გახდა თავშესაფარი ეძებნა სხვადასხვა მთიელ ხალხებში (თემებში). მიუხედავად რუსთა მიერ ხშირი დევნისა, ის შეიფარეს და ერთგულად დაეხმარნენ. მან პირველი დახმარება ყაზი-ყუმუხში იპოვა. მაგრამ, რადგან ეს მხარე საკმაოდ ახლოს მდებარეობდა რუსებთან, უსაფრთხოების გამო გადავიდა დიდოში, კავკასიის ყველაზე მაღალ დასახლებულ ნაწილში. ამ მხარის ღარიბმა ხალხმა არა მარტო მტკიცედ უარჰყო ყველა შეთავაზება ელაღატათ მისთვის, არამედ მხნედ ეხმარებოდნენ ყოველი საშუალებით, სანამ ჰქონდათ რაიმე მისაცემი; ხოლო, როცა ყველაფერი ამოწურათ, მისი გულისთვის გაჰყიდეს მათი მთების სამხრეთ ფერდებზე საძოვრების გამოყენების უფლება. პრინცი იგივე წარმატებით ეძებდა თავშესაფარს ქედის ჩრდილოეთით მოსახლე თემებშიც და თითქმის ორი წელი ცხოვრობდა ქისტებსა და ჩეჩნებს შორის, რომლებმაც რუსების ყველა მუქარას უპასუხეს დაუმორჩილებლობით. ბოლოს, შეწუხებულმა ამ ხალხების სტუმართმოყვარობის ხარჯზე ცხოვრებით, დაინახა, რომ ისინი ვერ დაეხმარებოდნენ ტახტის დაუფლებაში, ხელახლა გადალახა კავკასიონი და გადამწყვეტა გამოსავალი სპარსეთში ეძია, რადგან სხვა არც ერთი გზა არ იძლეოდა წარმატების იმედს. მან განიცადა შეპყრობის უდიდესი საფრთხე ფშავისა და ხევსურების [12] ქართულ თემებში, რომლებიც ყოველთვის მტრულად იყვნენ განწყობილი რუსების მიმართ. ბოლოს მიაღწია ბელაქნისა და ჭარის რესპუბლიკების ტყეებამდე. აქ მას აღმოუჩინეს ყოველნაირი თანადგომა და ფარული დახმარება, მიუხედავად იმისა, რომ ხალხი ნომინალურად რუსეთს ემორჩილებოდა [13]. რუსებმა შეიტყვეს, რომ პრინცი მეზობლად იმყოფებოდა; გაზარდეს დაცვა, გაამკაცრეს ყველა პუნქტში სიფხიზლე, ხოლო რუსულმა მთავრობამ მოსთხოვა ბელაქანისა და ჭარის რესპუბლიკებს პრინცის დაპატიმრება; მაგრამ ხალხმა არ მოისურვა დამორჩილებოდა ამ დავალებას... ლტოლვილმა იპოვნა სამალავი ხშირ და დაბურულ ტყეებში; საკვებიც ფარულად მისდიოდა გარკვეულ საზღვრებში. როცა პირობები აიძულებდა მას მიახლოებოდა რომელიმე დასახლებულ პუნქტს, რუსები მხოლოდ მისი გაუჩინარების შემდეგ იღებდნენ ინფორმაციას; ასე იცინებდა საფრთხეს თავიდან. როცა დაინახა,

რომ მეტხანს რუსთა მეზობლად ყოფნა თავის მეგობრებს დააზარალებდა, გადანყვიტა გაქცევა, თანაც თავისი მტრის შუაგულზე გავლით. როგორც კი ჩამობნელდა, მიატოვა ტყეები, 50 თანმხლებთან ერთად სწრაფად გაემართა მდინარე მტკვრის იმ ადგილისკენ, რომელიც იყო ღრმა და გაუვალი და ყველაზე ნაკლებ საეჭვო; გადაცურვის საშუალებების საიმედოობას უქმნიდა ღვინის ცარიელი რუმბები, რომლებიც გაბერვისას ერთგვარ ტივს ქმნიდნენ. ესენი დამალული ჰქონდათ მდინარის ნაპირზე ბუჩქნარში. გადასვლა ვერ მოხერხდა გათენებამდე; გამოჩნდა რუსული პატრული და მათ კვალს დაადგა. თუმცა პატრულის ყურადღება მიიქცია ახლომდებარე ტევრში სროლის ხმამ, საითკენაც მაშინვე გაემართნენ და აღმოაჩინეს, რომ ეს იყო ლეკების ნადირობის პარტია: რამდენიმე ირემი ეკიდა ხეებზე, რასაც ემატებოდა ღვინის სმა და იყო უძლიერესი თრობის განწყობა. ღვინო უმალ აბრუებდა დამლევს. ცხადია, ტყიურ გარემოში სტუმართმოყვრულად მასპინძლობა შესთავაზეს პატრულს. ამასობაში, საბედნიეროდ, გაიზარდა სქელი ნისლი, ქართულმა რაზმმა გადალახა მდინარე და მეორე ნაპირზე ლელიანსა და ტევრს შეაფარა თავი. შემდეგ ისინი დაიყვნენ 4-5 კაციან პატარა ჯგუფებად და მხოლოდ იქ ერთიანდებოდნენ, სადაც მათ ქართველ მეგობრებს მიტანილი ჰქონდათ საკვები; ჩვეულებრივ ეს პუნქტები იყო ან გაპარტახებული სოფლები, ან მიტოვებული ეკლესიები. ისინი იძულებული იყვნენ გასცლოდნენ რუსების მორჩილი სომხებითა და მაჰმადიანებით დასახლებულ ყველა ადგილს, რომლებიც ბოლო დროს გაძარცვეს ერევნიდან წამოსულმა ძალებმა. ქართველები გადაეყარნენ მცირე ჯგუფს და თავდაცვის მიზნით აიძულეს ისინი ან გაჰყოლოდნენ, ან დახოცვით დაემუქრნენ. საბოლოოდ მთელმა პარტიამ მიაღწია ერევანს.

ეს იყო ერეკლეს ვაჟის უკანასკნელი ცდა დაებრუნებინა წინაპართა ტახტი. მისი პრეტენზია ეფუძნებოდა მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ სპარსეთის მეფემ (შაჰმა) მისცა მას ტიტული, თუმცა ადრე არასდროს ფლობდა ქვეყანას, და რომლის საკუთარმა ოჯახმაც მხოლოდ ახლახანს მიიღო სპარსეთის ტახტი. მაგრამ, როგორც ყოველი მემკვიდრეობითობა აზიაში, უნდა გადაჭრილიყო ხმლის საშუალებით; და ხმალი შეენინააღმდეგა ორივეს – *ალექსანდრე მირზასა* და *შაჰსაც*. მოგვიანებით პრინციმა პენსიის სახით მიიღო წლიურად 2000 ფუნტი თავისთვის და რაზმელებისთვის, აგრეთვე რამდენიმე სოფელი სალმას პროვინციაში.

პრინცი ხასიათით არ იყო რომანტიული, ფხიანი, თუნდაც ძლიერი; მაგრამ ცოტას თუ ჰქონია უფრო აღსანიშნავ და მძიმე განსაც-

დელთან შეხვედრა. როდესაც მამამისმა ახალგაზრდას მფლობელობაში დაუმტკიცა სომხითი და დააქორწინა ჩერქეზთა ბელადის ქალიშვილზე, ეს უკანასკნელი იმედოვნებდა, რომ ერეკლე შესთავაზებდა მას რუსეთის საზღვრების დატოვებას და დაასახლებდა ზემო გეორგიის (ქართლის) უკაცურ მხარეში; მაგრამ გეორგიის მმართველი არასდროს დასძლევდა იმის შიშს, რომ მაჰმადიანი და უცხო ტომის ხალხი ახლოს ყოლოდა ახალციხის თურქულ საზღვართან, რომელთანაც ის ალბათ საბოლოოდ კიდევ გაერთიანდებოდა.

ალექსანდრე მირზას ჩერქეზი მეუღლე გარდაიცვალა ქორწინებიდან ორი წლის შემდეგ, თუმცა ამ ხალხთან კავშირი მთლიანად არ შეწყვეტილა, რადგან პრინცს მეთაურობის ქვეშ ჰყავდა ჩერქეზთა ცხენოსანი რაზმი, რომლებიც ახლდნენ მას კავკასიაზე გადასვლის დროს, როცა ალა მაჰმად შაჰს გაუზობოდა [14]. ის არასდროს გაქცევია საფრთხეს ან დაღლას, სინამდვილეში შეუმჩნეველად ჩნდებოდა ორივე ვითარებაში. ისე ჩანდა, თითქოს მთლიანად თანმხლებთა მორჩილი იყო; რა თქმა უნდა, მან შეძლო ამ მრისხანე და დაუმორჩილებელი ხალხის შეკავება; მე არასდროს მსმენია (არ მახსენდება) რაიმე შფოთი მათ შორის.

პიროვნულად ის იყო გონიერი და ყოველთვის თავშეკავებული. დაიბადა 1770 წელს [15] და თუ ჯერაც ცოცხალია, [16] ნამდვილად სპარსეთის კარზეა პენსიონერად. ის არასდროს ამაყობს წარმოშობით, არც ამჟღავნებს უსარგებლო ნუხილს დაკარგული მომავლისა და პრინცის ტიტულის გამო. თუმცა არასდროს ყოყმანობს თავისი თავგადასავლის მოყოლისას, ან ინფორმაციის მოცემისას, როცა ამის შესახებ ეკითხებიან. ბევრჯერ ვცადე, მაგრამ ჯერაც ვერ შეეძელი გაბმული თხრობა მიმელო ყველაფერზე, რაც მას გადახდა; თუმცა საქმე იმაშია, რომ პრინცს და მის მდივანს ყოველთვის არ შეეძლოთ ქართულიდან (ჩვეულებრივ მათი სალაპარაკო ენა) თარგმნა თურქულად, რომელზეც შეეძლოთ მხოლოდ ჩემთან საუბარი. ეს მიქმნიდა დაბრკოლებას საქმე წინ წამენია. მისი კავკასიური თავგადასავლები შეავსებდნენ ორ მოზრდილ ტომს.

მცირე კომენტარები:

მოგზაურის გვარს კითხულობს ზოგი *მონტის-ად*, ზოგი – *მონტიეთ-ად*. მოკლე ბიოგრაფიული ცნობები ამოვიღეთ მისივე ნაშრომის წინასიტყვაობიდან და მ. პოლიევქტოვის წიგნიდან – „ევროპელი მოგზაურები კავკასიაში“, 1800-1830, ტომი II, თბილისი, 1946 (რუსულ ენაზე).

[1] აბას მირზა (1789-1833, ფათალი-შაჰის ძე და მემკვიდრე. სურდა რუსთა განდევნა ამიერკავკასიიდან. რუსეთ-ირანის 1804-1813 და 1826-1828 წლების ომების დროს სარდლობდა ირანის ლაშქარს. თურქმანჩაის ზავით 1828 წელს დაკარგა ამიერკავკასიაში მისი ქვეშევრდომი სამფლობელოები.

[2] 1812 წლის 19-20 ოქტომბერს თბილისზე გამოლაშქრებული და ალექსანდრე ბატონიშვილთან შესაერთებლად მომზადებული აბას-მირზა სასტიკად დამარცხეს რუსებმა ასლანდუზთან.

[3] პასკევიჩი ივანე თევდორეს ძე (1782-1856), საქართველოს მთავარმართებელი 1827-1831 წლებში.

[4] გამბა ჟაკ ფრანსუა (1763-1833), ფრანგი მოგზაური ვაჭარი, საფრანგეთის კონსული თბილისში 1920 წლიდან.

[5] "Kars und Erzerum: with The Campaigns of Prince Paskiewitch in 1828 and 1829; and an Account of the Conquests of Russia beyond the Caucasus, from the time of Peter the Great to the Treaty of Turcoman Chie and Adrianople". by Lieut.-General W.Monteith.

[6] 1812 წლის შემოდგომის დასაწყისში კახეთში იფეთქა ახალმა აჯანყებამ, რომელსაც სათავეში ალექსანდრე ბატონიშვილი ჩაუდგა. სექტემბერში ის ერევნიდან შემოვიდა საქართველოში.

[7] თურქმანჩაის ზავით (1828. 10. II) რუსეთმა შეიერთა ერევნისა და ნახიჩევანის სახანოები, მიიღო უფლება კასპიის ზღვაზე ფლოტის ყოლის და კონტრიბუცია 20 მილიონი მანეთის ოდენობით.

[8] თურქებთან ომი მიმდინარეობდა 1828-1829 წლებში.

[9] 1812 წლის 10 მარტს დასრულდა კახეთის აჯანყების პირველი ეტაპი, რომელმაც ხელახლა იფეთქა 1812 წლის სექტემბერში.

[10] მარკიზი ფილიპ ოსიპის ძე პაულუჩი, გენერალ-ლეიტენანტი, საქართველოს მთავარსარდალი და მთავარმართებელი 1811-1812 წლებში. კახეთის აჯანყებისას ის შეცვალა მთავარმართებლის პოსტზე ინფანტერიის გენერალმა ნიკოლოზ თევდორეს ძე რტიშჩევმა (1812-1816).

[11] შილდასთან პირველი ბრძოლა უშედეგოდ დასრულდა 21 სექტემბერს. 10 ოქტომბერს კი სასტიკ ბრძოლაში უკან დაიხია. შილდაში მის დასახმარებლად მოსულმა ლეკთა 1200 კაციანმა რაზმმა მანავთან 26 ნოემბერს ალექსანდრეს უღალატა. ალექსანდრე დამარცხდა და შატილში ავიდა.

[12] 1813 წლის 31 მაისს ხევსურები დამარცხდნენ რუსებთან გამორულ ბრძოლაში; მანამდე კი, ხევსურთა რჩევით, ალექსანდრე დალესტანში გადავიდა.

[13] როგორც დიმიტრი ორბელიანი ამბობდა, „ალექსანდრეს ყველგან ბინა აქვს და ამიტომაც ხელში ვერ ჩავიგდე“-ო.

[14] ალა მაჰმად ხანის მიერ თბილისის განადგურების შემდეგ 1795 წელს გაეცალა აქაურობას.

[15] 1772 წელს ერეკლეს კარზე მყოფი გერმანელი მეცნიერი გიულდენშტედტი მეფის უფლისწულების ჩამოთვლისას ალექსანდრეს ასახელებს მე-13 ნომრად და ადასტურებს, რომ ის იყო 2 წლის (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, თბილისი, 1962, გვ. 203).

[16] ალექსანდრე ბატონიშვილი გარდაიცვალა თეირანში 1844 წელს.

Gia Gelashvili

Doctor of History, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology, Senior scientist of the Department of Modern and Contemporary History.

English General William Monteith about Prince Alexander

Summary

We translated the story about Prince Alexander (Alexander Mirza) given by W.Monteith in his work "Kars and Erzerum" (London, 1856).

During the earlier part of his residence in Persia Monteith was on terms of great intimacy with Alexander Mirza, the only son of Georgian King Heraklius, who escaped being sent to Russia. Author heard from Alexander's own lips the story of the dangers and difficulties he had had to encounter.